

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերջագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

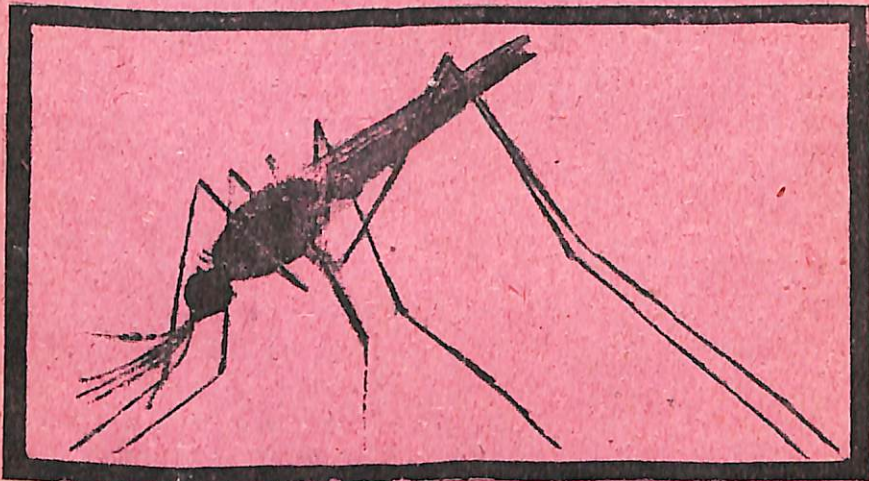
Հ. Ս. Խ. Հ. Առողջապահության Ժողովրդական կոմիտեի
Հանրամատչելի գրադարան. Գրքույկ № 3.

ՈՒՅ.-ՏՈՄԱՆՆԵՐՈՎՈՒԹՅՈՒՆ. ԲՆՈՒՆԻ ՍՈՆԻՑ.-ԼՈՒՍՆԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՆՈՒՐՈՒՆ

616.9
Մ-16

Մ Ա Լ Ա Ր Ի Ն

(ԴՈՂՆԵՐՈՑԻ)

610
131

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն
1925 թ.

12 1 JUN 2013

04 AUG 2010

616
5-16
մր

Հ. Ս. Խ. Հ. Ստորագրանքան Ժողովրդական Կոմիտեանի
Հանձնախմբի գրադարան. Գրեթուկ № 3.

ՍՈՆ.-ՀԱՄԱՆՎՈՐԱԿՑՅԻՏՈՎ. ԲՈՒՆԻ ՍՈՆԻՏ.-ԼՈՒՍՈՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՅԵՆԹՈՐՈՒՆ

610
131-ՄԱ

1003
10244

ՄԱՂԱՐԻՆ

(ԴՈՂԵՐՈՅՔ)

Յ Ե Դ Ե Գ Ե Կ

1925 ր.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԻՎ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԻՎ

ՄԱԼԱՐԻԱ

ԻՆՁ ԲԱՆ Ե ՎԱՐԱԿԻՉ ՀԻՎԱՆԴՈՒՅՈՒՆՆԵՐ

Վարակիչ կոչվում են այն հիվանդությունները, վարձեր անցնում են հիվանդից առողջին:

ԻՆՁ ԲԱՆ Ե ՎԱՐԱԿ

Յուրաքանչյուր վարակիչ հիվանդություն ունի իր վարակը, վորը շատ փոքրիկ և հասարակ աչքով անտեսանելի մարմնիկներ են և կոչվում են մանրեններ:

Մանրեն մեկ բջիջից է բաղկացած. նրան տեսնելու համար հարկավոր է մեծացնել 1000 կամ ել ավելի անգամ:

Ամեն մի վարակիչ հիվանդություն ունի իրեն հատուկ մանրեն:

Առանց մանրելի վարակիչ հիվանդություն չի լինում:

ՎՈՐՏԵՂ ԵՆ ԳՏՆՎՈՒՄ ՄԱՆՐԵՆԵՐԸ ՅԵՎ ԻՆՁՊԵՍ ԵՆ ԱՆՑՆՈՒՄ ՀԻՎԱՆԴԻՑ ԱՌՈՂՁԻՆ

Նայած թե ինչ տեսակ վարակիչ հիվանդություն է. կան հիվանդություններ, վորոնց մանրենները գտնվում են հիվանդի արյան մեջ, սրին. մալարիա, բժավոր ախիլ և այլն. կան հիվանդություններ, վորոնց մանրենները գտնվում են հիվանդի թուքի կամ խորխի մեջ, սրին. թոքախտը. իսկ վորովայնի ախիլի մանրենները գտնվում են հիվանդի կրկնաբլիթի և նրա միզի մեջ:

Կան հիվանդություններ, վորոնց մանրեններն անցնում

են հիվանդից առողջին շնչառության միջոցով, հագի միջոցով, որին: Թոքախառ. կան հիվանդություններ, վորոնց մանրեններն անցնում են վարակված ուտելիքի և խմելիքի միջոցով, որինակ՝ վորովայնի ախի, խոլերա, կան և այնպիսի վարակիչ հիվանդություններ, վորոնց մանրեններն անցնում են հիվանդից առողջին միջամաների կծելու միջոցով, որինակ՝ բժափոր ախի, մալարիա և այլն:

ԻՆՁ Ե ՄԱԼԱՐԻԱՆ

Մալարիան ամենքին հայտնի գողերոցքն է, վորն ուրիշ անուն չեյա ունի՝ ճահճային տենդ, վորովհետև նա տարածված է ճահճոտ և խոնավ տեղերում: Մալարիան գոյություն ունի շատ վաղուց. նա լավ հայտնի չեր հին ժամանակներում:

Առաջ մարդիկ կարծում էյին, վոր գողերոցքը վատ ողից է լինում, ճահճոտ տեղերի ողը վատ է և զրա համար ել անունը դրեցին մալարիա, վորը նշանակում է՝ վատ ող:

Բայց գիտությունը ջրեց այդ սխալ կարծիքը:

1894 թվին մեկ ֆրանսիացի բժիշկ գտավ մալարիայի մանրեն (մակաբույժ-պարազիտը) և այն որվանից հայտնի դառավ, վոր մալարիան վարակիչ հիվանդություն է:

ՎՈՐՔԱՆ Ե ՏԱՐԱԾՎԱԾ ՄԱԼԱՐԻԱՆ

Խորհրդային Հանրապետությունների Միության մեջ մալարիայով հիվանդանում են տարեկան 5 միլիոն մարդ, իսկ մնացած բոլոր վարակիչ հիվանդություններով՝ 11 միլ. վեց հարյուր հազար մարդ, այնպես վոր մալարիան կազմում է բոլոր վարակիչ հիվանդությունների համարյա կեսը:

Մալարիան իր թվով մնացած բոլոր վարակիչ հիվանդությունների մեջ բռնում է առաջին տեղը:

Մալարիան ամենից շատ տարածված է այն յերկրներ:

րում, վորտեղ ճահիճներ շատ կան, որինակ՝ Հայաստանում, Արարատի հովտում:

ՄԻԱՅՆ ՃԱՇՃՈՒՄ ՏԵՂԵՐՈՒՄ Ե ԼԻՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՆ

Վոչ. մալարիան առհասարակ տարածված է այնպիսի տեղերում, վորտեղ կանգնած ջրեր կան, մինչև անգամ ամենափոքր տարածության ջրեր:

Բացի այդ, մալարիան շատ է տարածված և ծանր բնթացք ունեցող գետերի ծանծաղուտների մոտերքում:

ԲՈԼՈՐ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐՆ ԵՆ ՇԻՎԱՆԴԱՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

Թուշուները և յեղջյուրավոր մեծ կենդանիներն ունեն իրենց մալարիան, վորն ունի իրեն հատուկ մանրեն. այս վերջինը գողերոցքի մանրեյին նման չէ և նրա տված հիվանդությունը մարդու գողերոցքից ջոկնվում է:

Մարդու գողերոցքով ուրիշ կենդանիներ չեն հիվանդանում:

ԻՆՁՊԵՍ ԵՆ ՄԱՐԴԻԿ ՇԻՎԱՆԴԱՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

Մալարիայի մանրեն բնկնում է մարդու արյան մեջ, շատ շուտ սկսում է աճել ու բազմանալ:

Աճման ժամանակ մանրեն արտադրում է թուշն և թունավորում է մարդուն, վորը և այդ թուշնից հիվանդանում է:

ԻՆՁՊԵՍ Ե ՄԱՐԴ ՎԱՐԱԿՎՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

Մալարիան պատկանում է այն վարակիչ հիվանդություններին, վորոնք վարակում են հիվանդի արյունը և անցնում հիվանդից առողջին վոչ թե ուրի միջոցով, վոչ թե ուտելիքի կամ խմելիքի միջոցով, այլ միայն մոծակի կծելու միջոցով:

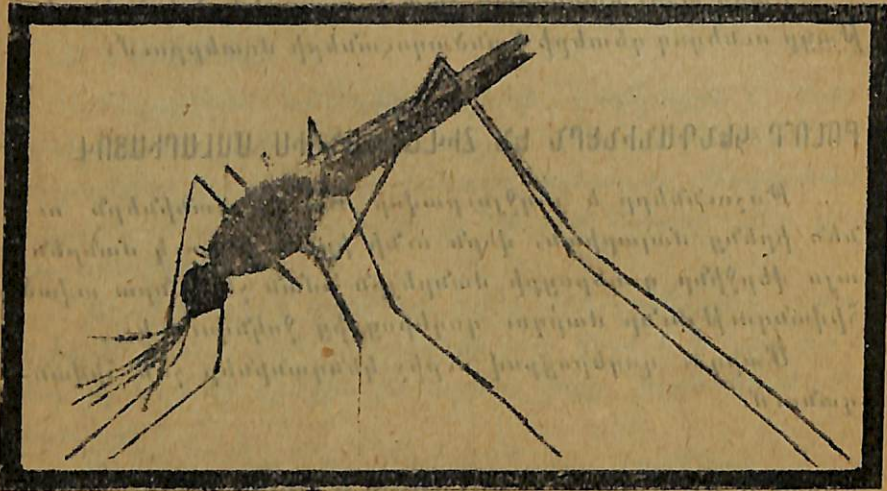

ԱՄԵՆ ՄՈԾԱԿ ԿԱՐՈՂ Ե ՎԱՐԱԿԵԼ ՄԱՐԴՈՒՆ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

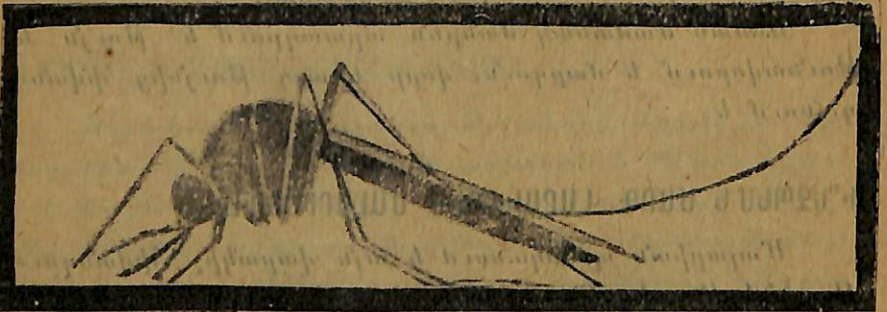
Վոշ. մալարիա տարածող մոծակը բոլորովին ջուկ է և գանազանվում է ուրիշ մոծակներից:

Բացի այդ, պետք է իմանալ, վոր մալարիան տարածում է եզ մոծակը:

ՄԱԼԱՐԻԱ ՏԱՐԱԾՈՂ ՄՈԾԱԿԻ ՆՇԱՆՆԵՐԸ ՎՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ

Նկար 1.

Նկար 2.

Այս նկարների վրա գեղեղված են մալարիա տարածող մոծակի և հասարակ մոծակի պատկերները:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ՆՍՏՈՒՍ ՆՐԱՆՔ

Նախ և առաջ աչքի է ընկնում այդ յերկու մոծակի նստելու ձևը:

Մալարիա տարածող մոծակը նստում է պատի վրա պոչի կողմը բարձր պահած, իսկ գլուխը պատին կպած, այնպես վոր մոծակը կպած է պատին թեք գծով և պատի հետ կազմում է անկյուն (նկար 1):

Իսկ մյուս տեսակի մոծակը նստում է պատի վրա կոացած և պատին կպած է կոր գծով (նկար 2):

Յերրորդ նկարի վրա մենք տեսնում ենք յերկու մոծակի կյանքը ճանիճում:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ՋՈՒ ԱԾՈՒՍ

Թե մեկը և թե մյուսը ձու յեն ամում կանգնած ջրերի յերեսին, լինի նա ճանիճ, կամ շատ փոքր չափով կանգնած ջուր. մինչև անգամ նրանք կարող են ձու ամել վոշ արագ գնացող ջրի յերեսին:

Հասարակ մոծակը ձվիկներն ամում է կույտ կույտ. ձվիկների կույտերը միացած են միմյանց հետ և փոքր նավակի տեսք ունեն, իսկ մալարիա տարածող մոծակը ձվիկներն ամում է հատ հատ և միմյանցից զատ զատ:

Յուրաքանչյուր եզ մոծակ ամում է 150 ձու. մի ամառվա ընթացքում մի մոծակը մի քանի միլիոն սերունդ է տալիս:

ԻՆՉ ԲԱՆ Ե ԹՐԹՈՒՐԸ

Չվից անմիջապես մոծակ չի դուրս գալիս: Մի քանի սրից հետո ձուն դառնում է թրթուր:

Ապա նայեցեք այդ յերկու մոծակների թրթուրի վրա: Մուրաբան մոծակի թրթուրը ընկղմված է ջրի մեջ

Մանրեյի հունց պարունակող մոծակը կծում է առողջ մարդուն և խայթելիս իր կնճիթի միջոցով փոխադրում է իր թքի հեռ և նրա մեջ գտնվող մանրեյի հունցը, վորը և վարակում է առողջին:

Բացի մարդուց և մոծակից ել ուրիշ վոչ մի կենդանու մեջ մալարիայի մանրե չի գտնվել. մինչև անգամ ոգի մեջ, ջրի մեջ կամ մի վորեև այլ տեղ մալարիայի մանրե չի գտնված:

ԿԱՐՈՂ Ե ԱՐԴՅՈՔ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ԱՄԵՆ ՄԻ ՄՈԾԱԿ ՎԱՐԱԿԵԼ ՄԱՐԴԻՆ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

Ի հարկե վոչ. մալարիայով կարող է վարակել մարդուն միայն այն մոծակը, վորը պարունակում է իր մեջ մալարիայի մանրեն, վորն առողջին կծելուց առաջ ծծել և մալարիայով մի վորեև հիվանդի արյուն մալարիայի մանրեյի հեռ միասին:

ՎՈՐՏԵՂ Ե ԱՊՐՈՒՄ ՄՈԾԱԿ

Մալարիա տարածող մոծակն ասհասարակ սպրում է կանգնած ջրերի մոտ, լճերի, լճակների, ջրափոսերի մոտ, վորովհետև միայն կանգնած ջրի յերեսին է նա ձու ածում: Ասհասարակ այս մոծակը կանգնած ջրերից հեռու չի սպրում. բարձր տեղեր թռչել չի կարող, միայն քամին և նրանց քշում հեռու տեղեր:

Պարտեզների առունների ափի մոտ, վորտեղ ջրի ընթացքն այնքան ել արագ չէ, նույնպես կարող և սողել մոծակը և ձու ածել:

ՄԱԼԱՐԻԱՆ Ի ՆՁ ՆՇԱՆՆԵՐ ՈՒՆԻ

Ժողովուրդը շատ լավ վորոշել է այդ հիվանդությունը: «Կոկերոցը» խոսքը պարզ վորոշում է մալարիայի նշանը այսինքն՝ հիվանդն ունենում է դող ու հետո երոցք (տաքություն):

Մոծակի կծելուց 8-14 օր հետո սկսվում է հիվանդության առաջին նշանը, այնպես վոր վարակվելուց հետո անցնում է 1 կամ 2 շաբաթ ու հետո յե սկսվում հիվանդությունը:

ԻՆՉՈՒՅԵ ԱՅԴՊԵՍ

Վարակվելու առաջին օրը մալարիայի մանրեն գեռ չի ազդում: Մի վորոշ ժամանակ է հարկավոր, վոր նա բազմանա և թույն արտադրի. բանի վոր թույնը պակաս է, հիվանդը վոչինչ չի զգում, բայց հենց վոր մանրենները շատանում են, թույնն ել շատանում է ու զրանից հիվանդանում է մարդը: Այդ ժամանակամիջոցը, վորը տևում է վարակվելու օրից մինչև հիվանդության յերևալը, կոչվում է գաղտնի շրջան:

ԳԱՂՏՆԻ ՇՐՋԱՆԻՑ ՀԵՏՈ ԻՆՁ Ե ԼԻՆՈՒՄ

Հիվանդը գեռ չը տկարացած. մի յերկու օր վատ է զգում, մարմինը կտարատվում է, արամագրությունը վատ, ախորժակ չունի, յերբեմն գլուխն և ցավում, զգում է ընդհանուր մարմնի թուլություն և զրկվում է քնից ու հանգստից:

Այս դրության մեջ հանկարծ սկսվում է գողը, վորը և կազմում է մալարիայի առաջին շրջանը:

Յերբեմն գողը շատ թեթև է լինում, հիվանդը միայն սառսուռ է զգում մարմնի մեջ, յերբեմն սրափոց, յերբեմն միայն ձեռքն ու վոտքն է սառչում. բայց յերբեմն այնքան խիտտ է լինում գողը, վոր հիվանդի առամները միմյանց են կպչում, շարժվում է մահճակալը, վորի վրա սրտկած է հիվանդը. վերմակներն ամենևին չեն սպրում հիվանդին, գողը չի անցնում, և այդպես մի քանի ժամ:

ԴՈՂԻՑ ՀԵՏՈ ԻՆՁ Ե ԼԻՆՈՒՄ

Դողն առախճանաբար տակասում է, հիվանդն սկսում է տաքանալ, սկսվում է երոցքը, տաքությունը, վորը

կազմում է մալարիայի յերկրորդ շրջանը. տաքությունն աստիճանաբար բարձրանում է, հիվանդն այրվում է, վառվում է հնոցի պես. գլուխը ցավում է. յերբեմն գլխացավն ու տաքությունն այնքան խիստ են լինում, վոր հիվանդը դառանցում է:

Մի քանի ժամից հետո տաքությունն սկսում է իջնել. հիվանդի զրությունը լավանում է և սկսում է քրտնել: Գրտինքի սկզբելը ցույց է ապրիս մալարիայի յերկրորդ շրջանը:

ՎՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ԳԼԻԱՎՈՐ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Վերը զրածից պարզ է, վոր մալարիայի նշաններն են՝ դոզ, տաքություն և քրտնելը. այս բոլորը տեսում է մեկ կամ մեկուկես օր, վորչ ափելի և այս յերեք նշանը միասին կազմում են մալարիայի մեկ նոպան:

ՄԵԿ ՆՈՊԱՅՈՎ ՎԵՐՁԱՆՈՒՄ Ե ԱՐԴՅՈՔ ՄԱԼԱՐԻԱՆ

Վաչ. յերբեմն հեռեկալ օրը, կամ մեկ—յերկու օր անց միևնույն ժամին, ինչպես և առաջին անգամը, սկսվում է զոզը, վորից հետո գալիս է տաքությունը ու հետո քրտնելը և այդպես կանոնավոր կերպով կարող է շարունակվել շաբաթներ, ամիսներ. և վորքան շատ կրկնվեն մալարիայի նոպաներն, այնքան շատ է թուլանալու հիվանդը և այնքան շատ է մաշվելու նա:

ՊԱՏՃԱՌՆ ԻՆՉ Ե

Բանը նրանումն է, վոր մի քանի տեսակ մալարիա կա. ամենից շատ լինում է օրը մեջ բանալ տեսակը, վորը կոչվում է յերեքօրյա մալարիա. բայց կա և յերկու օրը մեջ բանալը, վորը կոչվում է յերեքօրյա մալարիա:

Դողերոցքի սկզբելու պատճառը մալարիայի մանրեների գորգացումն է. քանի վոր մանրեները գորգացած չեն, վորինչ չըկա. հենց վոր գորգանում են ու լցվում

արյան մեջ, սկսվում է գոլերոցքը: Կան մանրեներ, վոր օրը մեջ են գորգանում և օրը մեջ է լինում գոլը. կան մանրեներ, վորոնք յերկու օրը մեջ են գորգանում և զրահամար ել հիվանդությունը յերկու օրը մեջ է լինում:

Յերբեմն օրը մեջ գորգացող մանրեների մի մասը գորգանում է մեկ օր առաջ, կամ մեկ օր հետո, այն ժամանակ գոլերոցքն ամեն օր է լինում:

Յուրաքանչյուր տեսակ մալարիայի մանրեն, ունի իր արտաքին տեսքն և իր հատկությունները:

ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ՄԱՆՐԵՆ ՈՒՐԻՇ ԵՆ ԻՆՉ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԻ

Կան հազվագյուտ մարդիկ, վորոնք վարակվում են մալարիայով, բայց չեն հիվանդանում. նրանց արյան կարմիր գնդիկներն այնքան ուժեղ են, վոր մալարիայի մանրեն չի ազդում նրանց վրա. արյան մեջ ընկած մանրեն շատ շատ վոչնչանում է և անհետանում:

Բայց կան և այնպիսի մարդիկ, վորոնք մի անգամ հիվանդանալուց հետո շարունակում են սրանել իրենց մարմնի մեջ մալարիայի մանրեն, վորն յերբեմն դուրս է գալիս իր թաղասի անդից և, բնկնելով այրան մեջ, սկսում է նորից աճել ու բազմանալ, առաջ բերելով մալարիայի նոր նոպա. և այսպես անվերջ, մինչև հիվանդի բուրսովին ասողջանալը կամ նրա մահը:

Այս տեսակ մալարիան կոչվում է գաղանի, կամ կրկնվող մալարիա:

ՈՒՐԻՇ ԻՆՉ ՏԵՍԱԿ ՄԱԼԱՐԻԱ ԿԱ

Բացի վերը նկարագրված տեսակներից կա և մալարիայի տրոպիք տեսակը:

Պատերազմից առաջ այս վերջին տեսակը մեկ մաս չկար: Պատերազմի ընթացքում անգլիական զորքի հնդիկ զինվորները բերեցին իրենց հետ արտաքին մալարիան: չիչյալ զինվորները վարակեցին մեր մոծակներին այդ մա-

լարիայի մանրեներով. մոծակներն ել իրենց հերթին ալե-
ցին այդ մալարիան մեզ:

Տրուպիք մալարիայի մանրեն նույնպես շատ փոքր է
և չի բազմանում տեղական մալարիայի մանրեյի պես, զրա
համար ել տրուպիք մալարիան ընթանում է այլ կերպ:

Բացի այդ, տրուպիք մալարիան ընթանում է շատ
ծանր, տևում է յերկար, դժվար է բժշկվում և շատ հաճախ
զլորում է հիվանդին գերեզման:

ՄԱՐԴՈՒ ԻՆՁՆ Ե ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՅՈՎ

Մալարիան մարդու մարմնի մի մասի հիվանդություն
չէ, այլ ամբողջ կազմվածքի հիվանդություն է:

ԻՆՁ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ Ե ԼԻՆՈՒՄ ԱՐՅԱՆ ՄԵՁ

Մարդու արյան ամենազլխավոր և ամենապետքա-
կան մասը կարմիր գնդիկներն են, փորձք սնունդ են
մատակարարում մարդու կազմվածքի բոլոր մասերին:

Բանն ել հենց այն է, փոր մալարիայի մանրեն ար-
յան մեջ ընկնելուց հետո բնակություն է հաստատում
արյան կարմիր գնդիկների մեջ, սնվում է նրանցով և
քայքայում ու փոշնչացնում նրանց:

Մալարիայի ամեն մի նույա կապ ունի մանրեների
բազմանալու հետ. ամեն անգամ, յերբ մանրեները՝ բազմա-
նալով այրան կարմիր գնդիկների մեջ, քայքայում,
պատռում են գնդիկը և թնափում արյան հունի մեջ, այդ
ժամանակ հենց սկսվում է մալարիայի նուսան:

Կարմիր գնդիկի միջից դուրս յեկած նոր մանրեները
մանում են ուրիշ առողջ մնացած գնդիկները մեջ և զրանց
ևս փչացնում. այնպես փոր մանրեները բազմանալիս ա-
մեն անգամ նորանոր կարմիր գնդիկներ են վարակվում
նրանցով և փչանում:

Այդ պատճառով կարմիր գնդիկների թիվը որեցոր
պակասում է, իսկ զրա հետևանքը լինում է այն, փոր հի-

վանդի մարմնի մասերի սնունդը վատանում է, հիվանդն
արյունազալկատություն չուշվող տկարությունն և ստանում:
Հիվանդն որեցոր մաշվում, դեղնում է և ստանում է մի
այնպիսի տեսք, փոր հեռվից անգամ կարելի չէ ջոկել՝ թե
նա հիվանդ է մալարիայով:

Նիհար ու դեղին դեմքով, վախո մարմնով և ուռած
փորով. ահա մալարիայով հիվանդի տեսքը:

ՄԱՐԴՈՒ ՎՈՐ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆ Ե ԱՄԵՆԻՑ ՇԱՏ ՎՆԱՍՎՈՒՄ

Վարակված արյունը, շրջապալելով մարմնի մեջ՝ թու-
նավորում է հիվանդի կազմվածքի բոլոր գործարանները
և առաջին հերթին արյան գոյության հետ կապ ունեցող
գործարանները, այսինքն՝ այն գործարանները, փորնց
մեջ է գոյանում արյան կարմիր գնդիկները:

Այդ գործարանների թիվն է պատկանում փայծաղը:
Յերբեմն հենց մեկ նույալից հետո փայծաղն ուռ-
չում է և մեծանում: Առողջ մարդի փայծաղը կողերի
տակից դուրս չի գալիս, իսկ մալարիայով հիվանդի փայ-
ծաղը, մանավանդ յերկար ժամանակ հիվանդի փայծաղը
կողերի տակից դուրս է գալիս, հասնում է պորտին և
մինչև անգամ նրանից ել ներքև: Դա հերթը չէ: Փայծաղը
մեծանում է փոչ թե միայն յերկարությամբ, այլ և լայ-
նությամբ. հիվանդացած փայծաղը դուրս է գալիս ձախ
կողերի տակից և հասնում է փորի աջ մասին. փայծաղն
ուռչում է և մեծանում է այնպես, փոր մի մեծ սեխի
տեսք է ստանում. մեծացած փայծաղի քաշը հասնում է
մի քանի գրամալի: Մեծացած փայծաղի շնորհիվ հի-
վանդի փորն ուռչում է, փորից և խանգարվում է փոր-
վայնի գործարանների կանոնավոր գործունեությունը:

ԱՐԴՅՈՒ ՈՒՐԻՇ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐՆ ՅԵՎՍ ԽԱՆԳԱՐՎՈՒՄ ԵՆ

Այն. մալարիան, իրրե արյան հիվանդություն, հար-
վածում է մարդու մարմնի բոլոր գործարանները, նույն իսկ

և ներվային համակարգութիւնը: Բացի այդ, յերկար տե-
 փոց մալարիայի գեղարու մասովում են լյարդը, սիրտը, և
 յերիկամները: Այս յերկր գործարաններէն մեզնու-
 մէկի խանդարման գեղարում հիփանդր ջրոյն կոչվող տեղ-
 քութիւնն և ստանում:

Այս տեղքութիւնները և խանդարումները բոլորն էլ
 դժվար բուժելի յեն:

ՄԱՐԴՈՒ ՎՊՐ ՀԱՍԱԿՈՒՄՆ Ե ԼԵՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՆ

Մալարիայի համար վարոջ հատակ չկա. սկսած ատաշին
 սրից մինչև ամենախոր ձերութեան հասակը մարդ կարող
 և հիփանդանալ մալարիայով: Դա բավական չէ: Մալարիա-
 յով հիփանդ հղի կնոջ արգանդի պտուղն էլ կարող և վա-
 րակիլել մոր արյունից մալարիայով և ծնվել մալարիա-
 յով հիփանդ. այդ տեսակ հիփանդ պտուղը հղիութեան լը-
 րիվ ժամանակին չի հասնում և շատ շուտ վիժվում է: Վա-
 րակիլած մոծակը ուժը կծեց, նա էլ հիփանդանալու յե, ան-
 կախ այն բանից թե քանի տարեկան և հիփանդացողը.
 Իսկ հղիութեան գեղարում վարակիլում և մինչև անգամ գեղ
 չծնված գավակը, ի հարկե, սա վոչ թե մոծակի կծելուց,
 այլ իր մորից, վորին կծել և մոծակն և վարակել:

ՈՎ Ե ԱՎԵԼԻ ՇԱՏ ՏՈՒԺՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻՑ

Վորջան յերիտասարդ և հիփանդը, վորջան նա ու-
 ժեղ է, վորջան լով պայմանների մեջ և ապրում հիփան-
 դը, այնքան թեթև և լինում նրա մալարիան: Իսկ ընդ-
 հակառակը, ձերութեանից կամ մի այլ հիփանդութիւնից
 կամ կյանքի վատ պայմաններից թուլացածների մալա-
 րիան ընթանում և շատ ծանր և մեծ վնասումներ և ատաշ
 բերում հիփանդի կազմվածքի մեջ:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԸՆԹԱՆՈՒՄ ՄԱԼԱՐԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մալարիան ամենից շատ տարածված հիփանդութիւնն և
 Հայաստանում, որինակ՝ 1924 թվին Հայաստանում յեղել
 են մոտ 70.000 անձ հիփանդ մալարիայով:

**ԻՆՉՊԵՍ Ե ԲԱԺԱՆՎՈՒՄ ԱՅՍ ԹՎԵՐ
 ՆԵՐԻ ՎՐԱ**

1. Յերեանի գավառ	80623
2. Լենինականի գավառ	3753
3. Եջմիածնի գավառ	1 034
4. Փամբուկտու գավառ	3189
5. Դիլիջանի գավ.	7753
6. Նոր-Բայազետի գավ.	745
7. Զանգեզուրի գավ.	4245
8. Դարալագյազի գավ.	844
9. Մեղրու շրջան	1158
Ընդամենը՝	70480

2003
 10247

ԻՆՉ ԵՆ ԱՍՈՒՄ ՄԵՋ ԱՅՍ ԹՎԵՐԸ

Մալարիան ամենից շատ տարածված և Յերեանի գա-
 վառում, յերկրորդ տեղը բռնում և Եջմիածնի գավառը,
 իսկ ամենավերջին տեղը Նոր-Բայազետի գավառին և
 պատկանում:

ԻՆՉՈՎ ԲԱՅԱՏՐԵԼ ԱՅԴ

Յեթև ընթերցողն ուշադրութեամբ հետևել և վերը
 դրածին, նա կարող և հասկանալ, վոր դրա պատճառը
 յուրաքանչյուր գավառի աշխարհագրական դիրքն է: Այն
 գավառները, վորոնք ընկած են տափաստանում, մալա-
 րիա շատ ունեն. իսկ այն գավառները, վորոնք լեռնային
 մասում են գտնվում, մալարիա չունեն, կամ ունեն շատ քիչ:

Ինչպես հայտնի յե, տափարակ տեղերում ճահիճներ
 և կանգնած ջրեր շատ կան, իսկ լեռնային մասի հողի հատ-
 կութիւնն այնպես է, վոր ճահիճներ և կանգնած ջրեր
 չեն գոյանում: Բացի այդ, լեռնային մասի բարձր գլխերը
 նպաստավոր չեն մոծակների գոյութեան համար:

Մի ուրիշ բան էլ են ասում մեզ այդ թվերը: Հայ-
 անի յե, վոր մեզնում յուրաքանչյուր գավառ ունի լեռ-

նային և տափարակ մաս. մալարիայով հիվանդների մեծ մասը դանվում են դավառի տափարակ մասերում, իսկ լեռնային մասում կամ ամենևին չկան, կամ շատ քիչ են: Յեթե թվերը լավ քննենք, մենք կը տեսնենք, վոր Հայաստանի տափարակ անդերի բնակիչները համարյա գլխովին հիվանդ են մալարիայով:

Չգետք է մոռանալ, վոր ցուցակագրված են վոչ բոլոր հիվանդները. բոլոր հիվանդներն ել բժշկի մոտ չեն յեղել, վոր ցուցակագրված լինելին: Հաստատապես կարելի յե ասել, վոր, յեթե մալարիայով բոլոր հիվանդները դիմելին բժշկի, անային միջոցներով չբժշկվելին, այն ժամանակ մալարիայով հիվանդներ թիվը շատ ու շատ ափելի կը լիներ:

Յեթե ընդունենք, վոր մալարիայով հիվանդների միայն մեկ քառորդն է դիմել բժշկի, այն ժամանակ մենք կը տեսնենք, վոր Հայաստանում 1924 թվին կար մոտավորապես 300,000 հիվանդ մալարիայով:

ԻՆՉ ԵՆՔ ՅԵԶՐԱԿԱՑՆՈՒՄ ՄԵՆՔ ՍՐԱՆԻՑ

Յեթե յուրաքանչյուր հիվանդ տկարության պատճառով կորցնե աշխատանքի 10 օր, այն ժամանակ կը տեսնենք, վոր Հայաստանի հիվանդները կորցրել են մալարիայի պատճառով 3,000,000 բանվորական օր: Յեթե հաշվենք յուրաքանչյուր հիվանդի սրական աշխատավարձը մեկ ուրլի, մենք կտանանք յերեք միլիոն ուրլի, այսինքն՝ 1924 թվին Հայաստանի աշխատավորությունը կորցրել է յերեք միլիոն ուրլի: Այժմ հասկանալի յե՝ թե ինչու մալարիան մեծ դժբախտություն է հիվանդացողի համար, մեծ պատուհաս է ազգաբնակչության համար և մեծ չարիք պետության համար:

Այժմ հասկանալի յե՝ թե ինչու մենք պետք է կազմակերպվենք և պետք է միացած ուժերով կովենք այդ սարսափելի հիվանդության դեմ:

Հիվանդները պետք է կովեն, վոր իրենք առողջանան

և աշխատանքից չզրկվեն. նրանք պետք է կովեն մալարիայի դեմ, վոր ուրիշների վարակման պատճառ չդառնան: Իսկ առողջներն ել պետք է կովեն, վոր իրենք յեվս չը հիվանդանան և աշխատանքից չը զրկվեն: Յուրաքանչյուր առողջ չը պետք է մոռանա, վոր քանի կան մալարիայով հիվանդներ, քանի կան մալարիա տարածող մոծակներ, ինքն ել կարող է մի օր հիվանդանալ: Վոչ վոք ազատ չե մոծակի կծելուց, յեթե միջոցներ չը գործադրի:

Ահա այդ միջոցներին և անցնում ենք մենք այժմ:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՎԵԼ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ԴԵՄ

Մենք արդեն գիտենք վոր մալարիան վարակիչ հիվանդություն է, ապա ուրեմն նրա դեմ պետք է կովել հենց այնպես, ինչպես բոլոր վարակիչ հիվանդությունների դեմ, այսինքն՝ վարակի դեմ:

Առաջ աշխատում ելին վարակի առաջն առնել մեկուսացնելով վտանգավոր վայրերը, խափանելով բոլոր ճանապարհները, վորոնք տանում են դեպի վարակիչ հիվանդության վայրը. վարակիչ հիվանդին անպատճառ առանձնացնում ելին:

Բայց այժմ այդ ձևի կոխիլը միայն ժամտախտի համար է թողնված:

Այժմ գիտությունն այլ կերպ է կոխվ մղում. նա սովորեցնում է՝ ինչպես պետք է ապրել, ինչ նիստ ու կաց պետք է ունենալ, վորպեսզի չը հիվանդանալ:

Այժմ գիտությունը ուրիշ միտք է հետապնդում. նա ասում է, վոչ թե հարկավոր է հիվանդանոցներ հիմնել հիվանդներին բժշկելու համար, այլ հարկավոր է այնպես ապրել, վոր ամենևին չը հիվանդանաս, վոր կարիք չը լինի հիվանդանոց դիմելու և բժշկվելու:

Գիտությունը մեզ ցույց է տվել ընդհանուր պայքարի ուղին բոլոր վարակիչ հիվանդությունների դեմ, նույնպես և մալարիայի դեմ:

Մենք գիտենք, վոր մալարիայի մանրեն բնության

մեջ չի գտնվում, նա գտնվում է մալարիայով հիվանդի արյան և մոծակների մարմնի մեջ:

Նույնպես գիտենք, վոր մոծակն է ծծում հիվանդից տրյունը և նրա միջի գտնված մանրէները ու հետո, կծելով մի ուրիշ առողջի, վարակում է առողջին. մենք նույնպես գիտենք, վոր ով մի քանի անգամ տկարացել է մալարիայով, նրա մարմնի մեջ մնում են մանրէները թագ կացած, և մի հարմար որ այդ մանրէները գործ են գալիս իրենց թագ կացած տեղից, բազմանում են ու նորից հիվանդացնում:

ԻՆՉՊԵՍ ՊԵՏԲ Ե ՎԱՐՎԵԼ

Յուրաքանչյուր առողջ մարդ վերը գրածս խոսքերը միշտ պետք է մտքում պահի և այնպես ապրի, վոր չհիվանդանա. դրա համար առողջը պետք է նախագգուշական միջոցներ գործադրի, իսկ հիվանդը նույնպես պետք է այդ միջոցները գործադրի, վոր ուրիշների վարակման պատճառ չը դառնա:

ՎՈՐՈՆԲ ԵՆ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Փորձերը ցույց են տվել, վոր մալարիայի տարածման տեղերում քինա-քինա ընդունելը առողջներին պաշտպանում է մալարիայով հիվանդանալուց:

Մայիս ամսից սկսած մինչև հոկտեմբեր ամիսը յուրաքանչյուր առողջ մարդ պետք է ընդունի քինա-քինա, վոր զերծ մնա մալարիայից:

Քինա-քինան կարելի է ընդունել կամ ամեն որ մանր չափերով, կամ 4-5 որը մի անգամ, բայց մեծ չափով. այնպես վոր յուրաքանչյուր մարդ պետք է ընդունի քինա-քինան վոչ պակաս 8 դրամից, կամ 2 մսխալից:

Մալարիայի ամենայնուրե շրջանը մայիսից մինչև սեպտեմբերն է. մայիսին դարթնում են ձմեռվա քնած մոծակները, ու կծում են հին հիվանդներին, այսպես կոչ-

ված մանրէակիրներին, և կծելով առողջներին վարակում են նրանց յեվս. իսկ ամառը նոր մոծակներ են դուրս գալիս և, կծելով նախ հիվանդներին և ապա առողջներին, տարածում մալարիան:

Մոծակները կծում են յերեկոյան արև մտնելուց հետո մինչև վաղ առավոտ, ուստի քինա-քինան պետք է ընդունել ցերեկվա ժամը 2-3-ին կամ ցերեկվա 11-12-ին, կծելուց 5-6 ժամ առաջ, վոր ներգործի մոծակի կծելուց հետո մարմնի մեջ մտած մանրէյի վրա:

Ի հարկե, քինա-քինան պետք է ընդունել կանոնավոր կերպով և բացի այդ, պետք է ընդունել իսկական քինա-քինա և վոչ կեղծը:

Անկանոն ընդունելը և քինա-քինայի կեղծ տեսակն ընդունելը անհաջողության է մասնում այդ նախագգուշական միջոցը, վորը շատ մեծ նշանակություն ունի իրական կյանքում:

ՅԵՐԿՐՈՐԿ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ՝ ՊԱՇՏՊԱՆԵԼ ԻՐԵՆ ՄՈՄԱԿՆԵՐԻՑ:

ԻՆՉՊԵՍ ՊԱՇՏՊԱՆՎԵԼ ՄՈՄԱԿՆԵՐԻ ԿԾԵԼՈՒՑ

Այդ նպատակի համար յերկու ձև կա. մեկն այն, վոր մարմնի բաց մասերին քսում են զանազան հեղուկներ և յուղեր:

Մոծակներն ուժեղ հոտից փախչում են, բայց այդ հոտավետ հեղուկներն ու յուղերը միայն փակ սենյակում կարելի յե գործածել, իսկ բացողյա նրանք նշանակություն չունեն, վորովհետև շատ շուտ գործընթանում են և գրանից ել անցնում է նրանց գործընթանը. բացի այդ, նրանք թանգ են. ամենալավը Ֆրանսիական սկիպիդարն է, հետո մեխակի յուղը. ի հարկե, չի կարելի գործածել այնպիսի յուղեր և հեղուկներ, վորոնք գուգում են քիթը, կոկորդն և աչքերը, հագացնում են, կամ մի ուրիշ վնաս հասցնում:

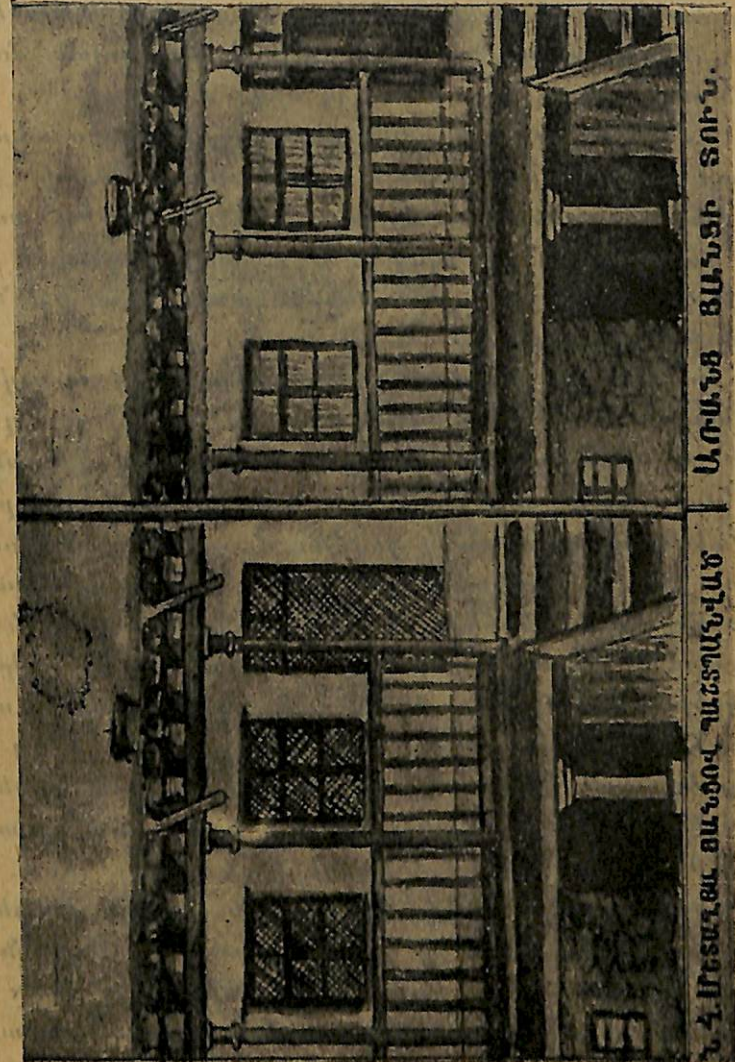

ՄՈԾԱԿՆԵՐԻ ԿԾԵԼՈՒՑ ՊԱՇՏՊԱՆՎԵԼՈՒ
ՀԱՄԱՐ ԱՍԵՆԱԼԱՎԸ ՀԵՏԵՎՅԱԼՆ Ե.

ա. Հագուստը հարկավոր է գործ ամել հասա կտորից և ծածկել մարմնի բաց տեղերը՝ յերեսը, ձեռքերը, մանավանդ պետք է պաշտպանել վրաները. բարակ գուլպաներն ամենեվին չեն պաշտպանում մոծակների կծելուց: Ձեռքերին ձեռնոցներ պետք է հագնել, իսկ յերեսը պետք է ծածկել ծածկոցով, վորը պետք է հեռու լինի յերեսից: հագուստը պետք է լինի սպիտակ գույնի, վորովհետև փորձը ցույց է տվել, վոր մոծակները մութ կտորը շատ են սիրում, իսկ սպիտակ կտորից ընդհակառակը փախչում են:

բ. Հայտնի յե, վոր մոծակները ավելի շատ կծում են յերեկոները և առավոտյան մարդու քնած ժամանակը: Յերեկոները, քանի արթուն և, մարդ մի կերպ պաշտպանվել կարող է, բայց քնած ժամանակը դա անհնար է. այդ է պատճառը, վոր մարդիկ մեծ մասամբ վարակվում են իրենց քնած ժամանակը. ուստի հարկավոր է պաշտպանվել մոծակներից քնած ժամանակը:

Այդ նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է բնակարանի լուսամուտները պատել մետաղյա բարակ ցանցով. ցանցը պետք է լայն ծակեր չունենա, վոր մոծակները չանցնեն դրսից սենյակը. ցանցի ծակերը շատ նեղ չպետք է լինեն, վոր ոդափոխությունը չըխափանվի. բնակարանների դռների առաջ պետք է մետաղյա ցանցից առանձին մուտք չլինել ամուր և լավ ու հեշտ ծածկվող դռնով, վոր մոծակները դռնից չմտնեն: Իա բավական չե. պետք է փակել բնակարանի բոլոր անցքերը, որինակ՝ ոդանցքները, ծխնելույզները, վառարանի անցքը և այլն...

ԱՌԱՄՑ ԵՄՆԱԳԻ ՏՈՒՆ.

ՅՈՒՆԱՍՏՆԻ ԿՈՆՏՐՈՆԻ ՊՈՆՏՆԱՍՏՆԻ

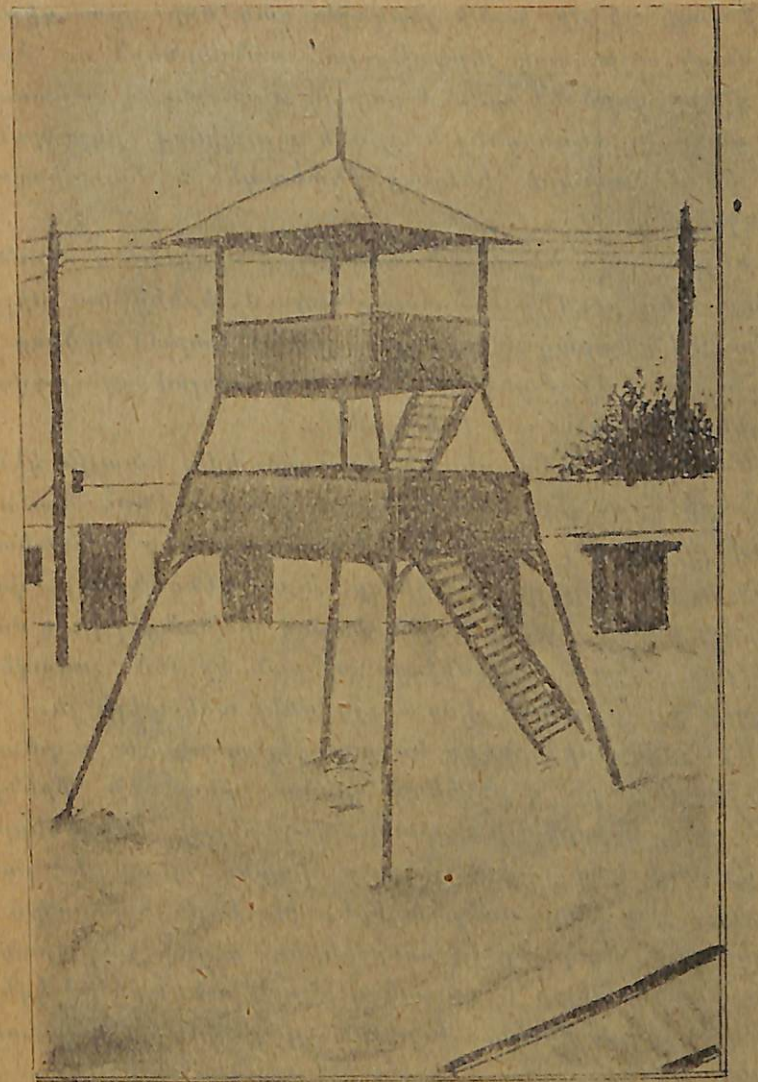

դ. Յեթե դա հնարավոր չե, պետք է քնել ծածկոցի տակ. բարակ կտորից (թանգիֆից, մարլից կամ բարակ կտավից) ծածկոց են կարում և արկղի պես մահճակալի վրայից հագցնում են: Կան այնպիսի մոծակաշատ տեղեր, վորտեղ այդ ծածկոցը սենյակի շտի են պատրաստում և ծածկոցի տակ են անցկացնում ամբողջ գիշերը՝ յերեկոյան մութն ընկնելուց հետո մինչև հետևյալ որվա առավոտը:

դ. Յեթե դա յեղ անհնար է, բացողյա քնելիս պետք է աթար վառել (տարթ) քնելու տեղին մոտ. աթարի ծուխը խիստ փախցնում է մոծակներին, այդ ծուխը տանել չեն կարողանում մոծակները. և խարույկը պետք է ամբողջ գիշերը վառել, վոր ոգնի, հակառակ դեպքում նշանակութուն չի ունենա:

ե. Բայց կան տեղեր, վորտեղ մոծակներից ազատվելու համար քնում են բարձր կտուրների վրա: Յեվ իրոք այդ միջոցը բավականին ոգնում է. դա բացատրվում է նրանով, վոր մոծակները շատ բարձր չեն թռչում, բացի այդ, բարձր տեղերում միշտ քամի յե լինում, քամին փախցնում է հեռու: Այդ տեսակետից ամենալավը բարձր պատշգամբներն են, վորոնք յերբեմն շինում են մի քանի հարկից և քանի բարձր է հարկը, այնքան ապահովված են նրա վրայի քնողները. պատշգամբը շինում են չորս բարձր սյան վրա. սյուները ազատ են թողնվում այսինքն՝ նրանց արանքները բաց են, քամին ազատ փչում է և մոծակներին հեռացնում պատշգամբից. բարձր տեղում քնած մարդկանց հոտը չի դիպչում մոծակներին և նրանք հեռու յեն փախչում քամու շնորհիվ: Պատշգամբների (քեաթիլների) մոտ ծառեր չը պետք է լինեն, վորպեսզի մոծակները նրանց ոգնությամբ չը բարձրանան վերև (տես նկար 5):

Փորձերը ցույց են տվել, վոր պաշտպանված բնակարաններում ապրողները շատ քիչ են հիվանդանում մալարիայով. և այժմ մալարիա ուսումնասիրող խմբերը մալարիա տարածված տեղեր գնալիս ամենից առաջ հոգ են տանում բնակարանների պաշտպանության մասին և իրոք

ՆԿԱՐ 5. ԲԱՐՁՐ ՊԱՏՇԳԱՄԲ (ՔՅԱԹԻԼ)

այս պաշտպանության միջոցները փրկում են առողջներին վարակվելուց:

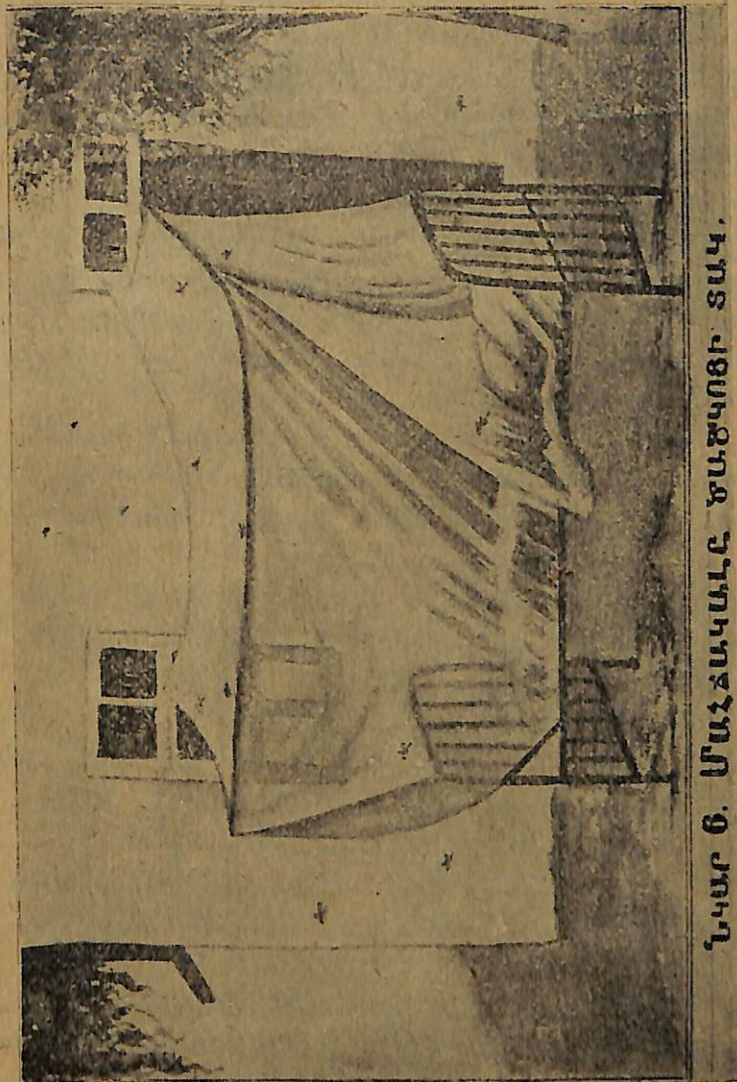
Իտալիայի մի քանի յերկաթուղագծերի վրա գիշեր ժամանակ աշխատող յերկաթուղու բանվորներն ու ծառայողները գործ են անում բարակ մետաղից պատրաստված ցանցեր, ձեռնոցներ և այլն. և այդպիսով պաշտպանվում են մոծակների կծելուց, հետեապես և մալարիայով վարակվելուց:

Ներկայումս բոլոր այն ճանապարհորդները, վորոնք ճանճոտ սեղերում են ճանապարհորդում, իրենց հետ միշտ վերցնում են բարակ կտորից (թանգիֆից) կարած ծածկոց և գիշերը քնում են ծածկոցի տակ, ազատվելով բյուրավոր մոծակների խայթելուց (նկար 6):

Մոծակները շատ սիրում են հարձակվել անայլն կենդանիների վրա: Մոծակների կծելուց ազատվելու համար կարելի չէ ոգավել նրանց այդ հասկությունից և բնակարանին կից պահել այժ, վոչխար, և այլ կենդանիներ, վորոնց մալարիան մարդուն չեն կարող փոխանցել կծող մոծակները, սակայն այդ միջոցը այնքան ել մեծ առավելություն չունի և նրա վրա հույս դնել անկարելի չէ:

Այս բոլոր միջոցներն ևս առավել պետք է գործադրեն հիվանդները, վորովհետև նրանք կրում են իրենց արյան մեջ մալարիայի վարակը, մալարիայի մանրէները:

Մալարիայով յուրաքանչյուր հիվանդ պետք է լավ պիտակցի, վոր ինքը մանրէակիրե, վոր ինքն է վարակում մոծակներին, և սրանք ել ուրիշներին, ուստի յուրաքանչյուր հիվանդ պետք է պիտակցություն ունենա բժշկվելու և թե զգուշանալու ուրիշին վարակման պատճառ դառնալուց:

Նկար 6. ՄԱՆԱԿԱԼԸ ՄԱՋՄՈՑԻ ՏԱԿ:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՎԵԼ ՄԱԼԱՐԻԱՅԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԴԵՍ

Մենք արդեն վերն առացինք, վոր մալարիա տարածողները մալարիայով հիվանդներն են և մոծակները, ուրեմն

ամենամեծ ուշադրութիւնը մենք պետք է գործենք մալարիայով հիվանդներին և մոծակներին վրա:

Չլինեն մալարիայով հիվանդները, մոծակները չեն վարակիլի և հետագայն ուրիշ սոսոջներին ել չեն վարակի:

Մալարիայի տարածման դեմ կռիւն միջոցներից մեկը մալարիայով հիվանդներին բժշկելն է:

Յուրաքանչյուր հիվանդ պետք է խտուցն և եթ զիմի բժշկին և պետք է բժշկիլի նրա ամբողջ գեղերով և դեկափարով բժշկից ստացած խորհուրդներով:

Հիվանդը չը պետք է անայլին միջոցներով բժշկիլինա չը պետք է աչքաթող անի իր հիվանդութիւնը, նա պետք է լավ իմանա, վոր ամեն մի ուշացած որ իր վրա շատ թանկ և նստելու թե առողջութեան տեսակետից և թե աշխատանքից գրկիվելու տեսակետից:

Մալարիայով հիվանդը պետք է բժշկիլի կանոնաբար և յերկար ժամանակ, վոր մանրեները չբնան նրա մարմնի մեջ թաղ կայցած և ամեն հարմար ստիլիին գուրս գան ու նորից հիվանդացնեն նրան:

Մալարիայով հիվանդը մտնալանդ պետք է բժշկիլի ձեռք, յերբ մոծակներ չկան, յերբ նա վոչ վարի վարակման պատճառ չի կարող գտնալ:

Մալարիայով հիվանդը չպետք է մոտանա, վոր գարունը բացիվուն պես մոծակները գարթներու յեն իրենց քնից, կծելու յեն իրեն, վարակիվելու յեն իրենից և հետա ել, կծելով սոսոջներին, վարակելու են նրանց հա:

Ամեն կերպ պետք է աշխատել, վոր մալարիայով հիվանդներ քիչ լինեն, մանալանդ այն տեղերում, վորտեղ մոծակներ շատ կան:

Ի հարկե, յեթև հնար լինել տեղափոխել մալարիայով բոլոր հիվանդներին մի այնպիսի տեղ, վորտեղ մոծակներ չկան, դա կը լինել ամենալավ միջոցը, բայց դա պրժրախտարար անհնար է:

Արեան բժշկներ մալարիայով հիվանդներին վոչ թե միայն նրանց բժշկելու համար, այլ վարակվածներին թիվը

պակասեցնելու համար, վոր ուրիշները չը վարակվեն նրանցից, այսինքն մալարիայի տարածման առաջն անելու համար:

ՌԻՄ ՀԱՄԱՐ ՇԱՏ ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ Ե ՄՍԼԱՐԻԱՆ

Մալարիան ստամիկ ազգում և հզի կանանց արգանգում յեղած պողի վրա: Մալարիայի մանրեն արգանգում գտնվող պողի համար շատ մեծ թույն է: Մալարիա տարածված տեղերում ծննդարեւութիւնը շատ և պակասում. հզի կանայք մալարիայի ազդեցութեան տակ հաճախ վիժում են յերեխային: Իսկ այս բոլորի հետեանք՝ ազգաբնակչութեան աճումը թուլանում և ազգաբնակչութեանը պակասում է:

ԻՆՉ ՊԵՏՔ Ե ԱՆԵԼ

Պետք է բժշկիլ հզի կանանց, ճանճառ տեղերում, մալարիա տարածված տեղերում հզի սոսոջ կանայք պետք է շարունակ ընդունեն քինաքինա շատ մանր չափերով, վոր չհիվանդանան:

Փողովրդի մեջ շատ և տարածված այն կարծիքը, թե քինաքինան վիժեցնում և արգանդի պտուղը, հզի հիվանդ կնոջը քինաքինա չեն տալիս սրերով, շարաթներով, բժշկի մոտ չեն տանում, բժշկին չեն հրապիրում, վոր քինաքինա չնշանակի: Բոլորովին մտանում են, վոր մալարիայի մանրեն պողի համար ավելի մեծ թույն է, վոր արգանդի պտուղը անպատճառ կվիժի, յեթև պողի մայրը մնա հիվանդ յերկար ժամանակ. հիվանդ հզի կնոջ շրջապատողներն ու մեքծափողները բոլորովին չզիտեն, վոր մալարիան այնպես և բայրայելու կնոջ մարմինը, վոր նա կարող է վերջնականապես գրկիլ հզի լինելու և մայր լինելու քաղցր պարապանութեանից:

Ահա այս տեսակետից կորականապես պնդում ենք, վոր սխալ և հզի կանանց չբժշկելու: Հիվանդ հզի կինը պետք է նույնպես բժշկիլի, ինչպես և մնացած հիվանդները, մանալանդ վոր, ինչպես բազմաթիվ վորձերը

ցույց են ափել, քինարինան վոչ մի վնաս չի հասցնում հզի կնոջը:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՏՈՐԵԼ ՄՈԾԱԿՆԵՐԻՆ

Մալարիայի տարածման դեմ կռվելու միջոցներից մեկն էլ մոծակների վոչնչացումն է:

Գիմում ենք մի շատ դժվար խնդրի — կոտորել մոծակներին: Բոլորն էլ լավ գիտեն թե Վորքան դժվար բան է, յերբ մոծակները յմիլիարդներով լցնում են ողը, յերբ նրանք մանում են քիթից, բերանից, ականջները ու աչքերից: Յեւ իրոք, ճահճոտ տեղերում կյանքը դառնում է անտանելի՝ մոծակների շնորհիվ:

Ով յեղել է ճահճոտ տեղերում, ով ապրել է բրնձաշատ տափարակում, գիտե ինչ բան է մոծակների յերամը: Յերեկոները մոծակները խմբերով դուրս են գալիս ցերեկվա իրենց թաղստյան տեղից, պարում են շուրջից, հարձակվում վրադ և անխնա կծում. իսկ լուսարացին դարձյալ խմբերով ու յերգելով մանում յեն սենյակ:

Կա արդյո՞ք հնար կոտորելու բոլոր մոծակներին, յերբ յուրաքանչյուր եզ մոծակը ամառվա ընթացքում աալիս է միլիոնավոր սերունդ:

Այո, յեթե գործադրենք ստորև բերած միջոցները և միևնույն ժամանակ ողավենք բնության տված միջոցներից:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՏՈՐԵԼ ՄՈԾԱԿՆԵՐԻՆ ՁՄԵՌԸ

Մենք արդեն գիտենք, վոր աշնանը ձվերից դուրս յեկած նոր մոծակները ժողովվում յեն մի վորեւ մութ անկյուն, թաղ կենում մինչև գարուն և ձմեռում աչգանից: Գյուղերում մոծակներն ընտրում յեն խրճիթները, գոմերն ու մարագները և այլն, մանում նրանց անկյունները, կուշ գալիս և սպասում գարնան գալուն:

Ահա ձմեռը ամենամեծ ուշադրությունը պետք է դար-

ձնել թե բնակարանների մութ անկյունների և թե գոմերի ու մարագների անկյունների և առաստաղների վրա և աշխատել կոտորել մոծակներին հենց ձմեռը նրանց քնած ժամանակ:

Այդ նպատակով ծուխ են դնում բնակարաններում, գոմերում, մարագներում և նկուղներում, դրա համար պետք է ամուր փակել լուսամուտներն ու դռները, կալնել բոլոր ծակերը, նույն իսկ և ամենափոքրերը և շենքի մեջ վառել մի վորեւ հատուկ ճար, որինակ քուզուրթ կամ մի ուրիշ ուժեղ ճար. ծխից մոծակները բոլորն էլ շշմում են. այդ դրության մեջ պետք է նրանց ափելով ժողովել առաստաղներից, անկյուններից և գեանից ու ձգել կրակը:

Քուզուրթ վառելիս վերցնում են սենյակի համեմատ մի կտոր քուզուրթ, դնում են թավոյի մեջ սենյակի մի բարձր տեղում և վառում. ծուխը բարձրանում է վեր և կոտորում մոծակներին. քուզուրթից ստացած զազը կոտորում է մոծակներին բոլոր միջոցներից լավ: Շենքի յուրաքանչյուր մեկ քառակուսի մետր տարածության համար հարկավոր է վերցնել մոտ 3-4 գրամ (մոտ մեկ մրս-խալ) քուզուրթ. այդ եժան և հարմար միջոցով հեշտությամբ կարելի յե ազատվել մոծակներից: Քուզուրթի ծուխ աալիս շենքում չը պետք է լինեն մարդ և կենդանիներ: 1-2 ժամ ծուխը շենքում պահելուց հետո բաց անել դռներն ու պատուհանները, վոր ծուխը բաշվի ու հետո մարբել շենքը սպանված մոծակներից:

Յերբեմն գործ են ածում գանազան ախտահանիչ և միջաաներին սպանող միջոցներ, վորոնք մի առանձին գործիքով ցանում են շենքի պատերն ու առաստաղները, մոծակները շշմում են. այդ դրության մեջ նրանց սրբում են ափելով և ձգում են կրակը:

Ախտահանիչ և միջատ սպանող հեղուկների փոխարեն կարելի յե գործածել և սովորական ջուր, կամ սապոնաշուր: Մոծակները ջրից թրջվում են և կաշում պատին, վորից հետո հեշտ և նրանց սրբել-ժողովելն ու կրակ ձգելը:

Ձմեռը մոծակներին կարելի չէ կոտորել և կրակով: Փայտի վրա նալթով թրջած շոր են վաթաթում, վառում են այդ շորը և այրում առաստաղին և անկյուններին կպած մոծակներին: Այդ միջոցը միայն շատ վտանգավոր և հրդեհի տեսակետից:

Բայց բազմաթիվ մոծակներ կան, վարանք ձմեռում են բարի տակ, արքաղների մեջ, չորացած խոտի, տերևների մեջ, ծառերի փշակներում և այլն բացողյա տեղերում, վորտեղ վոչ մի գազ և վոչ մի հեղուկ ներգործել չի կարող. այդ մոծակները դեմ պետք և կովել ամառը:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՌՎԵԼ ՄՈԾԱԿՆԵՐԻ ԴԵՄ ԱՄԱՌԸ ԲԱՑ ՈՂԻ ՄԵՋ

Նախ և առաջ պետք և տեսնք, վոր մոծակներն յենթարկվում են բնության որենքներին ինչպես և մյուս կենդանիները. մոծակների թիվը անհամեմատ շատ կլիներ, յեթե բնությունը չը ստեղծեր նրանց թշնամիներին, վորոնցից և պետք և ոգավի մարդը:

ՎՈՐՈՆՔ ԵՆ ՄՈԾԱԿՆԵՐԻ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԸ

Մոծակների ամենազլխավոր թշնամին չղջիկներն են, վորոնցից շատ կան և Հայաստանում. չղջիկը դիշերվա թռչուն և, վոր միան նման և, ունի թևեր ու սուր աչքեր: Չղջիկները ցերեկը չեն յերևում, թագեն կենում մի վորևե մութ տեղում, իսկ յերեկոյան դուրս գալիս մոծակների վորսի և անխնա կոտորում նրանց. Խալիայում մեծ շափով ոգավում են այդ կենդանիներից: Ճահճոտ տեղերում ճահճների մոտ չղջիկները համար աախտակյա բարձր և մութ պատշգամբներ են պատրաստում և հնարավորություն են ստեղծում գրանտով չղջիկների համար ցերեկն անցկացնելու. չղջիկները յերեկոները դուրս են գալիս և վորսում մոծակներին:

Չղջիկներ մեզանում ել շատ կան և անմառություն կը լիներ նրանց փրատելը. մարդի նրանք փառս չեն աալիս, լույսից փախչում են և վորսում միայն զիշերվան մի-

ջատներին, ի թիվս վորոց և մոծակներին և անխնա կոտորում: Պետք և ոգավել նրանց ճառայությունից: Նրանք անգնահատելի յեն մոծակների դեմ բաց սղի մեջ տարվող կովի համար:

Բնությունը մի ուրիշ միջոց կը և ավել մարդուն. հայանի յե, վոր մոծակները ճահճներից 2-3 վերսա ավելի հեռու չեն թռչում. ուստի պետք և աշխատել բնակվել ճահճներից 2-3 վերսա հեռու. պետք և աշխատել բրնձի դաշտերը 3 վերսա հեռու լինեն բնակելի տեղերից, վոր մոծակները հեռու լինեն: Այդ նպատակով Հայաստանի Ժողկոմխորհը հրատարակել և գեկրեա բրնձի դաշտերի մասին:

Հ. Ս. Ս. Հ. Ժողովրդական կոմիտարների խորհրդի
Մալարիայի դեմ կովելու միջոցների մասին
1923 թ. մայիսի 21

Բրնձի մշակում (չալթուկի արտեր)

Չալթուկի ցանքերը պետք և լինեն՝

- ա) Յերևան բաղարի բնակելի մասերից առնվազը հինգ վերսա հեռու:
- բ) Հայաստանի մնացյալ վայրերում քաղաքներից, գյուղերից, յերկաթուղու կայարաններից և առհասարակ բնակավայրի վայրերից առնվազն յերեք վերսա հեռու:
- գ) Առնվազն յերկու վերսա հեռու զխավոր խճուղիներից
- դ) Առնվազը մեկ վերսա հեռու մյուս հասարակ ճանապարհներից և յերկաթուղագծից:*)

Մալարիայի դեմ կովելու տեսակետից այս գեկրետը մեծ նշանակություն ունի, վորովհետև չալթուկի ցանքերը արհեստական ճահճներ են հանդիսանում և շատ նպատում են մոծակների զարգացմանը, ուստի նրանք պետք

*) Ծանոթություն. — Այն դեպքերում, յերբ բնակավայրերը գտնվում են առողջ (մալարիայի տեսակետից) բարձրավանդակների վրա, չալթուկի ցանքերը կարող են գտնվել մի վերստից վոչ պակաս հեռավորության վրա:

ե հեռու լինեն բնակելի տեղերից, վոր բնակիչները մոծակներին զոճ չգառնան:

Մոծակները մի հասկութունն ևս ունեն, այդ հասկութունը վաղուց հայանի և մարդուն: Մոծակները բարձր չեն թռչում. մարդիկ բնակարանների մոտ պատշգամբներ են շինում և գիշերն այնտեղ են անցկացնում: Այդ միջոցի մասին մենք արդեն խոսել ենք և ավելորդ ենք համարում նորից այստեղ խոսելը:

Ծխով մոծակներին վոչնչացնելը նոյնպես գիտենք: Մարդիկ բնակարանների մոտ խարուկներ են վառում, տարթ են վառում և ծխախեղդ անում մոտակա մոծակներին:

Կան տեղեր, վորտեղ մոծակների վոչնչացման համար գործ են ածում հատուկ պատրաստված արկղներ: Փայտից արկղներ են պատրաստում և կախ են տալիս սենյակների անկյուններում: Մոծակները լուսարացին ժողովում են արկղների մեջ. ցերեկը պետքե մաքրել այդ արկղները մոծակներից մի վորտե քիմիական նյութով կամ թեկուզ հենց ջրով ու հեռու նորից կախել արկղները իրենց տեղը:

Այդ նպատակով կարելի չէ գործածել և թուզթ, վորի յերկու յերեսին կաշուն հեղուկ է քսված: Թուզթը կախում են սենյակների անկյուններում և սոսառաղից, մոծակները լուսարացին սենյակ են մտնում և սկսում նրատոտել թղթի վրա. կաշում են հեղուկին, այլևս պոկ չեն գալիս ու սասկոտում: Թուզթը լցվելուց հետո, պետքե այրել և նորը կախել:

Այս բոլորը գործադրվում են մոծակների դեմ. բայց կան և միջոցներ, վորոնք գործադրվում են մոծակների թրթուրի դեմ, նրանց ձվերի դեմ:

ՎՈՐՈՆՔ ԵՆ ԱՅԴ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Սկսենք ձվերից:
Մենք արդեն գիտենք, վոր մոծակները ձու յեն ածում

կանգնած ջրի յերեսին, նրանք կարող են ձու ածել շորժուն ջրերի այն տեղերում, վորտեղ ջուրն արագ հոսանք չունի, սրինակ՝ առուների յեզրներին: Մոծակները կարող են ձու ածել ջրափոսերի յերեսին, լճակների ջրերի յերեսին, մինչև անգամ անձրևաջրի տակառի մեջ յեղած ջրի յերեսին, միայն ջրի խորութունը մեկ մետրից ավել չը պետք է լինի: Մի խոսքով վորտեղ կանգնած ջուր կա, թեկուզ մի փոքրիկ ամանի մեջ, մոծակները մի քանի սրից հետո ձու կղնեն:

ԻՆՉ Ե ՇԵՏԵՎՈՒՄ ՍՐԱՆԻՑ

Աշխատել, վոր բնակութան վայրի մոտ, մանավանդ բակում և պարտիզում կանգնած ջուր չը լինի, ջրով տակառ, կամ մի վորտե աման առանց ծածկելու չը լինի:

Պետք է չորացնել ջրափոսերը հողով կամ մոխրով. դնացկան ջրի յեզրները մաքրել բույսերից, վոր ջուրը կանգ չառնի և նպաստաժոր պայման չստեղծվի մոծակների ձու ածելու համար՝ նույնպես և պետք է հետևել, վոր պարտեզներն ու արտերը ջրելիս ճահիճներ չը դոյանան:

Պետք է չորացնել ճահիճները, անցկացնելով կանոնավոր առուներ և պիտանի դարձնելով հողը պետքական մշակութիւնների համար:

Իտալիայում զեռ վաղուց հայանի յեր, վոր ճահիճները կարելի չէ չորացնել և հողը պիտանի դարձնել յերկրագործական պիտույքների համար: Այդ պատճառով ծանր հարկեր են դնում անիննամ և անմշակ մտացած հողեր ունեցողի վրա և ընդհակառակը պարգևատրում են այն անձանց, վորոնք մշակում են խոպան տեղերը և պետքական դարձնում յերկրագործութան համար: Այն ժամանակ չգիտելին մալարիայի պատճառը, բայց հասկանում էլին, վոր մալարիայի դեմ կովելու ամենալավ միջոցը պարապ և ճահճոտ տեղերի մշակումն է և յերկրագործութան համար պետքական դարձնելն է:

Այժմ, յերը գիտենք մալարիայի պատճառը, և գիտենք

Նրա տարածման միջոցները, գիտենք և կովելու միջոցները, այժմ առավել ևս հարկավոր և շորացնել ճահիճները, վորպեսզի մոծակները հնարավորութուն չունենան ձու անելու:

ԻՆՉՊԵՍ ԿՈՎԵԼ ԹՐԹՈՒՐՆԵՐԻ ԴԵՍ

Մենք գիտենք, վոր մալարիա տարածող մոծակի թրթուրը պատկուժ և ջրի յերեսին հորիզոնական գծով և ոգ և շնչում այդ դրության մեջ: Փորձերը ցույց են տվել, վոր յեթե մի վորեւ յուզ լցնենք ջրի յերեսին, յուզն արգելում և թրթուրի շնչելուն և դրանից սատկում և նա:

Այդ նպատակի համար ամենաեթան միջոցը՝ կանգնած ջրերի յերեսին նավթ լցնելն և, նավթը բարակ շերտով ծածկում և ջրի յերեսը և խանգարում թրթուրին ոգ շնչել: Թրթուրը սատկում և և նոր մոծակ չի գոյանում: (տես նկար 7):

ՆԱՎԹԻ ՉԱՓԸ

Յուրաքանչյուր քառակուսի մետր ջրին վերցնում են 10 մսխալ նավթ. դրա համար կա առանձին գործիք, վորը կոչվում և հիգրոպուլա

Ահա նավթ լցնելու ոգալի մի օրինակ՝ Յեգիպտոսում մի փոքրիկ քաղաք կա, Իզմայիլի անունով. նա 1900 թ. ուներ 6000 հոգի յոգովուրդ. դրանից 2250 հոգին այդ տարին հիվանդացել են մալարիայով: Յերկար վորոնումներից հետո գտան, վոր պատճառը ճահիճներն են և 1903 թվին սկսեցին նավթ լցնել այդ ճահիճների ջրի յերեսին:

1903 թվին հանկարծ իջավ մալարիայով հիվանդացողների թիվը և 214 հոգի էլին հիվանդացել. 1904 թ. — 80 հոգի, 1905 թ. — 37 հոգի և 1906 թ. վոչ վոր: Ահա թե վորքան մեծ ոգուտ և տալիս կանգնած ջրի յերեսին նավթ լցնելը:

ՆԿԱՐ 7. ՃԱԿԻՃԻ ՎՐԱ ՆԱՎԹ ԼՑՆԵԼԸ

Փոքր տարածութեան կանգնած շրերի վրա նազիթ
լցնելը թե եժան եւ եւ թե նպատակահարմար:

Բայց մեծ տարածութեան ճահիճները վրա դա ան-
կարելի չէ: Այդ դեպքերում կարելի չէ թունավորել ջուրը
դանազան թուլներով, ի հարկէ այնպիսի թուլներով, վո-
րոնք մարդու եւ կենդանիների համար անվնաս են:

Կան տեղեր, վորտեղ մոծակների թրթուրը վոչնչա-
ցնելու համար գործ են ածում միջատ սպանող բույսեր:
Կանգնած շրերի ափերի մոտ բուսցնում են միջատասպան
բույսեր եւ այսպիսով վոչնչացնում մոծակների թրթուրները:

Մոծակների թրթուրները սպանող կենդանիներ եւս
կան, վորոնց ծառայութեանից եւս պետք ե ոգավել:

Այդ նպատակի համար ճահիճներում բուծում են
շրի բզեզներ, գորտեր եւ մանր ձկնիկներ վորոնք կերակր-
վում են հատկապես մոծակների թրթուրներով:

Ահա բոլոր այն միջոցները, վորոնք գործադրվում
են մալարիայի տարածման դեմ:

Նախազգուշական միջոցներն են 1) անձնական նա-
խազգուշական միջոցները 2) հիվանդների բուժումը եւ
3) մոծակների կոտորումը:

Յուրաքանչյուր տեղում պետք ե գործադրել նրան
հարմար միջոցը:

Իսկ զլիսավոր հաշուութեանը կայանում ե նրանում,
վոր սանիտարական խմբակներին պետք ե ոգնի ազգաբնա-
կութեանը. ինքը ազգաբնակչութեանը պետք ե ունենա
զխտակցութեան գործադրելու բոլոր հիշածս միջոցները,
վորպեսզի ազատվի մալարիայից՝ Հայաստանի այդ մեծ
պատուհանից:

3781

« Ազգային գրադարան

NL0273888

7107

ԳԻՆՆ Ե 10 ԿՈՊ.